

Reader

Interculturele Professionaliteit

in het onderwijs

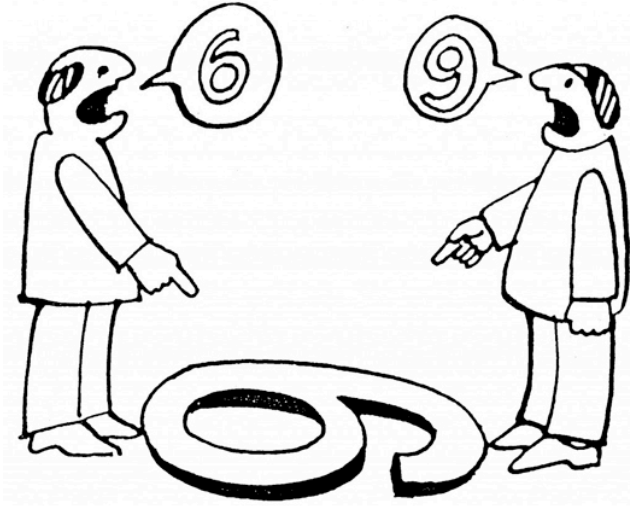

Jannie Limburg,
www.peervis.net, 06-16848428, info@peervis.net

Inleiding

Als professional of vrijwilliger werk je met mensen uit alle lagen van de samenleving, met verschillende opleidingsniveaus en culturele achtergronden.

Deze reader gaat over cultuur als aangeleerd gedrag, de bril waardoor mensen hun werkelijkheid zien.

Er zijn meer overeenkomsten dan verschillen tussen mensen maar toch zijn er vele mogelijkheden om elkaar niet goed te begrijpen.

Inhoud		Blad
1	Cultuur als software van de mens	3
2	Van traditioneel naar modern	5
3	Familie-cultuur versus Gezins-cultuur	11
4	Aannames, het is maar hoe je het ziet	13
5	Discriminatie en buitensluiting	14
6	Migratie en kinderen van migranten	17
7	Locus of control	19
8	Lastige gesprekken in de klas	20
9	ABCD-methode: in gesprek over extreme idealen	23
10	Literatuuropgave / Boeken over cultuur	26

1. Cultuur als de software van de mens

Cultuur is van invloed op het gedrag, denken, voelen en communiceren van mensen. Het is als het ware de 'software van de mens' die zowel de kijk op de werkelijkheid als de manier waarop we er mee om gaan bepaalt. Het 'geheim' van goede interculturele communicatie ligt vooral in het kennen van de eigen software; de waarden en overtuigingen die ons eigen denken en handelen sturen.

Geert Hofstede (hoogleraar, bekend om zijn interculturele studies) geeft de volgende definitie van cultuur:

De mentale programmering van een groep mensen, waardoor zij zich onderscheiden van andere groepen.

Het is belangrijk om je te realiseren dat cultuur grotendeels onbewust is. Het is ook niet erfelijk maar aangeleerd. Cultuur bepaalt de wijze van denken, voelen en handelen van een groep. Omdat cultuur van jongs af aan aangeleerd wordt, is het stevig verankerd in de mens en verandert het maar heel langzaam.

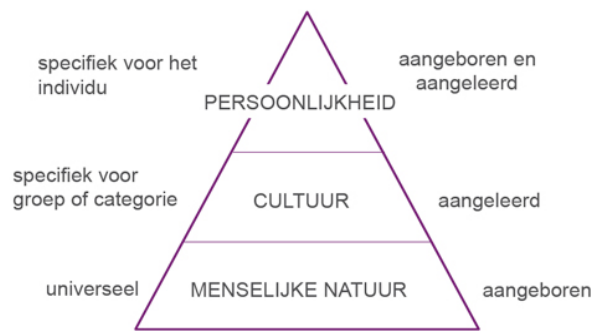

Statements over cultuur

- Iedereen vindt zijn/haar eigen cultuur normaal en vanzelfsprekend; andere culturen zijn / lijken dus niet logisch en normaal. 'De barbaren zijn altijd de anderen'.
- Iedereen moet zich overal aanpassen om te kunnen functioneren. Jij ook.
- Mensen snappen hun eigen cultuur onbewust en intuïtief.
- Cultuur is iets wat je hebt en ook wat je bent.
- Je maakt cultuur & cultuur maakt je.
- Cultuur is geen vrijwillige keuze, maar een collectieve werkelijkheid waaraan je niet kunt ontsnappen.
- Culturen zijn niet statisch maar dynamisch.
- Culturele waarden zijn echter stabiel en veranderen heel erg langzaam. Deze stabiliteit is functioneel om chaos te voorkomen.
- Waarden binnen een cultuur zijn voorkeuren om iets te verkiezen boven iets anders. Deze voorkeuren zijn het resultaat van een historisch proces en niet het gevolg van een 'volksaard'.
- Cultuur is tegelijkertijd een model **van** de werkelijkheid en een model **voor** de werkelijkheid, m.a.w. het zegt niet alleen hoe de werkelijkheid is, maar ook hoe die zou moeten zijn.

Cultuur is aangeleerd, niet aangeboren

Biologische kenmerken zoals huidskleur, de kleur van je ogen of je haarsoort hebben niets met cultuur te maken.

Cultuur wordt overgedragen via onze sociale omgeving. Cultuur zit, als je het visueel weergeeft, tussen de menselijke natuur (dat wat alle mensen gemeen hebben) en de persoonlijkheid in (dat wat ieder mens uniek maakt). In de bovenstaande illustratie worden de drie niveaus weergegeven.

Een voorbeeld van de Nederlandse cultuur

Hieronder staat een gewoonte uit de Nederlandse cultuur. Het is een generalisatie, net als bij de andere culturele typeringen in deze module: niet alle Nederlandse mannen en vrouwen gedragen zich zo.

Op bezoek bij Nederlanders

Nederlanders die bij elkaar op bezoek gaan, nemen vaak een 'bloemetje' mee. Ben je Nederlander? Dan doe je het waarschijnlijk zo: Je geeft de bloemen aan de gastvrouw. Die zegt dan meestal: "Dat had je niet moeten doen". Dat klinkt ondankbaar, maar is juist een teken van dankbaarheid. De bloemen worden tijdens het bezoek (meestal door de gastvrouw) in een vaas gezet. Je neemt vooral een bloemetje mee als je de mensen nog niet zo heel goed kent. Het maakt bijna altijd een goede indruk. De laatste jaren is het ook normaal geworden om een fles wijn cadeau te doen. Als je onverwacht op bezoek komt bijvoorbeeld. Je komt bij voorkeur niet onverwacht, je maakt vooraf een afspraak. Mocht je toch onverwacht op bezoek komen, dan zal de vrouw (niet de man) zeggen: "Let maar niet op de rommel".

Migranten over Nederland:

- 'De eerste weken leek het of ik op een andere planeet was. Alles was zo vreemd. De huizen hebben bloempotten voor de ramen, dus in de kamer!
- De honden, katten, vogels en andere merkwaardige dieren worden in rieten mandjes op de fiets of in treinen en bussen vervoerd.'
- 'Wat ik leuk vind aan Nederland, is dat de burgemeester bij het boodschappen doen in de dezelfde rij staat als ik. Achter mij! En hij dringt helemaal niet voor of zo. En de premier die gaat op de fiets naar zijn werk.'
- 'Je moet hier echt niet zomaar je handtekening zetten, want als je hier iets ondertekent, zit je er voorgoed aan vast!'
- 'Alles is zo netjes en schoon'.
- 'Je verjaardag wordt niet vergeten, want daar heeft men iets op gevonden: de verjaardagskalender hangt op ooghoogte op de wc. Je bent pas een vriend als je op de wc hangt.'
- 'Als een Nederlander iets heel mooi vindt dan zegt-ie dat het niet tegenviel.'
- 'Ik hou van de anonimiteit in Nederland. Ik kan hier rustig over straat lopen zonder dat iemand iets van me moet.'
- 'Nederland is een land dat je verbaast: prostitutie is een vrij beroep, je kunt gewoon hasj kopen, maar om te vissen heb je een vergunning nodig en paddenstoelen plukken is verboden.'
- 'Om te werken moet je een vergunning hebben. Dat vond ik heel raar toen ik hier net was'.

2. Van traditioneel naar modern

In dit stuk kijken we naar culturele ontwikkelingen door de aandacht te richten op de verandering van traditie naar moderniteit. Overal, of het nou Nederlanders, Somaliërs, Turken, of Amerikanen zijn, is het onderscheid tussen traditioneel en modern een belangrijk cultuurkenmerk. Culturele verschillen stoppen niet bij nationale of etnische grenzen.

Veel samenlevingen ontwikkelen zich van 'traditioneel' naar 'modern'. Daarbij veranderen niet alleen de materiële omstandigheden maar ook het gedrag, de communicatie, de opvattingen en de gevoelens. Meestal wordt een samenleving meer 'modern' als ze rijker wordt. Ook als een samenleving meer verstedelijkt, wordt het 'moderner'.

Geen waardeoordeel

Het is buitengewoon belangrijk om aan de woorden 'modern' en 'traditioneel' geen waardeoordeel te verbinden. Dit is moeilijk omdat modern vaak met beter en traditioneel met achterlijk geassocieerd wordt. In dit stuk gebruiken we de termen in een neutrale betekenis. Zo vindt men binnen Nederland de Randstad 'moderner' dan de rest van Nederland en Amsterdam moderner dan Utrecht e.d. In het beschrijven van globale ontwikkelingen ontkom je uiteraard niet aan generaliseringen.

De zichtbare kant van de verandering.

Wat zijn de uiterlijke kenmerken van de verandering van traditie naar modern?

- In moderne samenlevingen veranderen modes, opvattingen, normen en waarden sneller. Ook de veranderingen in de materiële omstandigheden gaan sneller.
- Kinderen leven minder in het voetspoor van hun ouders. De traditie wordt veel minder voortgezet mensen gaan meer hun eigen gang en maken keuzen die leiden tot minder continuïteit. In traditionele samenlevingen kiezen mensen vaker hetzelfde beroep en ze blijven in dezelfde sociale laag.
- In traditionele samenlevingen ontmoeten mensen steeds dezelfde mensen. Je weet permanent dat je gezien wordt door anderen. In moderne samenlevingen leef je meer met 'vreemden' die je slechts even ontmoet.
- Het tempo van leven wordt sneller. Het levenstempo wordt bepaald door de klok en de agenda.

Van traditioneel naar modern, wat zijn de gevolgen?

Aan de hand van 12 punten worden de consequenties voor mensen van een verandering van traditioneel naar modern.

1. Familie wordt minder belangrijk.

In traditionele samenlevingen is de groep belangrijker dan het individu, de relatie tot de familie is zeer belangrijk. Om te leven en overleven ben je afhankelijk van familie. Je bent zonder meer loyaal aan je familie en je krijgt zorg en bescherming terug.

In moderne samenlevingen staat het individu zelfstandiger. Je bent verbonden met een gezin en zelf gekozen vrienden en kennissen. Om te leven en overleven heb je je familie niet echt nodig daarom kun je je in allerlei opzichten veel onafhankelijker opstellen en je eigen weg gaan.

Wat vroeger door de familie werd gedaan, is nu door allerlei instanties overgenomen: restaurants, verhuisbedrijven, cateraars, huwelijksbemiddelingsbureaus, begrafenisondernemers, etc.

2. Van eenduidige, voorgeschreven groepsnormen naar individuele keuzenormen.

In traditionele samenlevingen zijn de normen voorgeschreven, duidelijk en eenduidig. Van iedereen wordt leven volgens die normen verwacht. Geloven in God is bijvoorbeeld geen keuze maar een gegeven. Iedereen gaat ervan uit dat iedereen weet hoe dingen behoren. De waarom-vraag is niet relevant maar de hoe-vraag. Nieuwsgierigheid is een eigenschap die in traditionele samenlevingen minder wordt gewaardeerd. In traditionele samenlevingen wordt afwijkend gedrag duidelijker gecorrigeerd, via straf en via roddel. Roddel versterkt het gemeenschapsgevoel en maakt duidelijk hoe je behoort te leven.

In moderne samenlevingen is door welvaart en vrijheid een scala aan leefstijlen en een enorme diversiteit aan normen. Men is het oneens over algemene geldigheid van allerlei normen. Aangezien je anderen niet nodig hebt om te leven en functioneren, conformeren mensen zich alleen aan de normen die hen uitkomen of alleen aan de normen van hun eigen subcultuur. De waarom vraag is belang in moderne samenlevingen.

3. Respect voor autoriteiten, hiërarchie

In traditionele samenlevingen zijn de autoriteiten (geestelijken, leraren, politie, vader, ouderen) op een vanzelfsprekende manier voor vrijwel iedereen autoriteit. Je spreekt hen niet tegen. Je zegt 'ja' tegen een leraar ook als je het niet snapt. Vragen stellen wordt op school en thuis niet erg gewaardeerd. Wie de regels overtreedt wordt gestraft. De relaties tussen autoriteiten en burgers –zoals tussen ouders en kinderen, leraren en leerlingen zijn meer hiërarchisch. De autoriteit weet immers wat juist is en bepaalt dus wat er gedaan wordt.

In moderne samenlevingen bestaan inspraak en overleg. In de opvoedkunde spreekt met over een moderne 'overlegopvoeding' in plaats van een 'bevelsopvoeding'. Moderne ouders overleggen met hun kinderen over het tijdstip van thuiskomen, over de hoogte van zakgeld, over wie de afwas doet e.d. Leidinggevend in traditionele culturen zeggen tegen hun ondergeschikten vriendelijk: '*Je moet dit doen*'. In modernere culturen zeggen ze: '*Zou je dit willen doen*' of: '*Heb je misschien tijd om...*'. In moderne culturen worden werknemers medewerkers genoemd. Bazen noemen zichzelf liever coördinator of manager. Dat klinkt minder hiërarchisch.

4. Van dienaar-van-God naar god-als-vriend.

Alle godsdiensten hebben traditionele en moderne varianten. In alle traditionele samenlevingen is godsdienst belangrijk. Het geeft mensen steun en troost, het verklaart tegenslag en het zegt wat het doel van het leven is. Mensen hebben een 'onderdanige' geloofsbeleving. Gelovigen voelen zich onderworpen aan God. Het geloof speelt een zeer belangrijke rol in het dagelijks leven. Het regelt en reguleert het leven. Men houdt zich strikt aan de regels van het geloof.

In modernere samenlevingen hebben godsdiensten minder invloed en bestaat er een andere vorm van godsdienst. De gelovige denkt zelf na en besluit bijvoorbeeld zelf dat God het heus ook wel goed vindt als hij zaterdag naar de kerk gaat in plaats van op zondag. Mensen vullen de regels van hun godsdienst zelf in en leven veel minder naar de regels van hun godsdienst. Het is alsof de gelovige minder

onderdanig is aan God, meer een overlegpartner, bijna een vriend. Ook wordt God gezien als je eigen innerlijke stem.

5. Opvoeding: van disciplineren naar meer zelfstandigheid.

In traditionele samenlevingen is het doel van de opvoeding leren je te conformeren aan de volgende waarden en normen: discipline, het belang van familie, gehoorzaamheid, gastvrij zijn, respect tonen aan ouderen en bescheiden zijn, etc. In moderne samenlevingen staat in de opvoeding zelfstandigheid voorop, initiatief nemen, je eigen keuzes maken, assertief zijn en je kunnen profileren. In de ogen van veel migranten zijn Nederlandse kinderen niet zelfstandig, ze zijn brutaal, ongehoorzaam en tonen geen respect aan hun ouders.

6. Van sociale controle naar grotere anonimiteit.

In traditionele culturen heb je anderen nodig voor je eigen voortbestaan. Je komt vaak elke dag dezelfde mensen tegen, je bent en voelt je afhankelijk van hen. Daarom moet je steeds rekening houden met wat zij vinden en doen. Afwijken van de groep en je eigen gang gaan heeft een hoge prijs. In de sociale omgang ligt de nadruk op harmonie. Conflicten, die er natuurlijk zijn, blijven meer onuitgesproken omdat ze teveel schade zouden opleveren. In rijkere samenlevingen kunnen mensen het zich permitteren openlijke conflicten te hebben, je kunt immers lossen van de anderen leven.

In traditioneel, vaak dorpse samenlevingen ligt meer nadruk op: wat zouden de anderen / de buren er van vinden? Mensen worden dus in sterkere mate gestuurd door externe omstandigheden: de omgeving en de traditie, de strakke normen. In moderne, vaak stadse samenlevingen kan en moet je meer je eigen leven leiden en ligt de nadruk op wat jezelf van de dingen vindt. Je kunt je onttrekken aan de sociale controle. Jongeren die uit een sociale-controle-gemeenschap op kamers gaan wonen in een grote stad slaan vaak een tijdje helemaal door omdat ze niet hebben geleerd zelf keuzes te maken en met vrijheid om te gaan. Bovenbeschreven sterke sociale controle bestaat ook in buurten met weinig mobiliteit. Die buurten hebben als het ware een 'dorpse' cultuur in een stad.

7. Van groeps- naar individu-gericht

In traditionele samenlevingen zijn en voelen individuen zich een deel van een netwerk, meestal een familienetwerk. Om te weten wie iemand is, vraag je naar de familie, wie iemands vader en moeder zijn bijvoorbeeld. De mens is hier ook meer zijn context en zijn familie, zonder hiernaar te vragen kun je iemand niet kennen. De vraag is dan: *Van wie ben je er een?* Zoals de vraag van Tante Es -Jörgen Raymann-: "Vertel me, wie is je moeder, wie is je vader?"

In traditionele samenlevingen trouwt iedereen heteroseksueel. Kinderen trouwen liefst in de volgorde van hun leeftijd, dus eerst de oudste. Natuurlijk versturen niet de kinderen maar 'de wederzijdse ouders namens hun kinderen' de huwelijksuitnodiging. Wie de trouwerij betaalt, staat vast, etc.

In modernere samenlevingen beleven mensen zich meer als individu, als een los mens te midden van andere losse mensen. Zij praten vaker in termen van: *Ik vind...* Individualisten vinden hun eigen

overtuigingen en wat ze zelf doen belangrijk. In moderne samenlevingen is meer ruimte voor individuele keuzes.

8. Van sekse-ongelijkheid naar meer gelijk(waardig)heid.

In traditionele samenlevingen hebben mannen en vrouwen verschillende rollen en taken. In erg traditionele gebieden zijn de mannen- en de vrouwenwerelden van elkaar gescheiden.

De privésfeer is het domein van **de vrouw**: het huishouden en het opvoeden van de kinderen. De vrouw is binnenshuis de baas. Vrouwen hebben in die binnenwereld veel (informele) macht.

De buitenwereld is van **de man**, hij is hier de baas. Bovendien is het zijn taak om de contacten met de buitenwereld te verzorgen. Als de vader er niet is zal niet de moeder maar (de oudste) zoon het contact naar buiten verzorgen. In het middellandse zee gebied (katholiek en islamitisch) zie je dat de buitenwereld gedomineerd wordt door mannen: zij beheersen het straatbeeld.

In moderne delen van de wereld zijn de mannen- en vrouwenrol minder verschillend en zijn die werelden meer met elkaar verweven.

Het is nog maar enkele decennia geleden dat in Nederland die scheiding is opgehouden te bestaan. Er waren aparte meisjes- en jongensscholen; mannen en vrouwen zaten gescheiden in de kerk, vrouwen gingen niet naar een café, etc. De scheiding van de mannen- en vrouwenwereld is nog steeds zichtbaar in bepaalde beroepen: de bouw, de haven en beroepen als secretaresse en priester. Leuk is ook om te zien wat er op verjaardagen gebeurt. Soms ontstaat er aan het einde van de avond een scheiding tussen mannen en vrouwen: mannen zitten bij elkaar, kaarten of praten over voetballen, politiek, belastingen en auto's; vrouwen zitten bij elkaar te praten over relaties, de kinderen, etc.

Voor het Caribische gebied (o.a. Surinamers en Antillianen) is het bovenstaande niet waar. Dit zijn **matrifocale samenlevingen**, de moeders staan centraal en voeden in veel gevallen hun kinderen alleen op, zonder man. Vrouwen mogen sterk zijn. Het liefvallige kindvrouw ideaal bestaat hier niet. De vrouwen hebben dus alle taken binnenshuis én buitenshuis. Er worden twee oorzaken voor dit gezinstype genoemd. Enerzijds de erfenis van honderden jaren van slavernij waarin trouwen en huwelijksleven voor slaven verboden was. Anderzijds wordt armoede als oorzaak genoemd. In arme delen van Latijns-Amerika ontwikkelt zich hetzelfde gezinstype.

9. Seksualiteit: vrouw heeft magische krachten

In traditionele samenlevingen wordt de vrouw vaak gezien als de (feitelijke) initiatiefnemer en als de boosdoener bij overspel. Zij heeft 'magische kracht' en verleidt de man. De man is 'slachtoffer'; hij kan er niets aan doen als hij verleid wordt. De opvatting dat de vrouwen als veroorzakers worden gezien van allerlei 'kwaad', is wereldwijd en zegt waarschijnlijk meer over mannen dan over vrouwen. Denk aan het scheppingsverhaal in de Bijbel waar Eva Adam verleidt, met als gevolg dat de mens uit het paradijs verdreven wordt. Zij heeft het gedaan.

10. Verschillende opvattingen over eer

Alle mensen in alle culturen hebben verschillende vormen van eer en eergevoel. Toch denken veel Nederlanders dat alleen mensen uit andere landen eergevoel hebben. Er zijn verschillende vormen van 'eer'. Met eer bedoelen we hier uitingen van zelfrespect. In traditionele samenlevingen is eer dat je in de ogen van ánderen van onbesproken gedrag bent. Het oog van de anderen is van levensbelang. Als je in de ogen van anderen niets bent... dan ben je niets. Moderne mensen zeggen dat het ze niets uitmaakt wat anderen van ze denken. Ze leven, zeggen ze, hun eigen leven. In moderne samenlevingen geven mensen echter ook veel geld uit aan mode, make-up, aan een auto e.d. Dit zijn allemaal dingen die mede gedaan worden voor de ogen van de ander, want men wil gezien worden. Je kunt dit ook eer noemen. Er is wel een verschil. In moderne samenlevingen zegt men liever van "ik doe het voor mijzelf". In moderne samenlevingen kunnen mensen oordelen van anderen naast zich neer leggen omdat ze minder afhankelijk zijn van anderen.

In vrijwel alle traditionele samenlevingen zijn twee vormen van eer van belang. Eer die gekoppeld is aan seksualiteit en algemene eer.

Bij de eer die met **seksualiteit** te maken heeft, is de eerbaarheid van de hele familie afhankelijk van het kuise gedrag van de vrouwelijke leden. De mannelijke familieleden dienen te waken over de seksuele eerbaarheid van de vrouwen. De familie-eer is dus afhankelijk van de mate waarin de mannen erin slagen de seksualiteit van de vrouwen te controleren.

De **algemene eer** heeft te maken met alle kwesties die schadelijk zijn voor de familie of het individu. Als de eer van de familie in het geding is, zijn de feiten onbelangrijk. In gedrag zie je dit in niet toegeven, niet bekennen van oneerbaar gedrag of situaties.

Dit wordt in Nederlandse ogen gezien als liegen. Dit gedrag heeft echter niets met liegen te maken. Dit gedrag is noodzakelijk om het gezicht / de eer te redden.

Als de eer aangetast wordt, zowel verbaal als non-verbaal, zal men deze verdedigen. De schender van de eer wordt uitgescholden en verbaal bedreigd. Je dient in het bijzijn van getuigen te laten zien dat je opkomt voor je eigen waardigheid; dit is een teken van zelfwaarde en zelfrespect. Je moet laten zien dat je mans genoeg bent je eer te verdedigen. Dit doe je op jouw beurt door te pogen de ander in zijn eer te raken.

Een Noord-Europese variant van eer is de **eerlijkheid**. Deze 'eerlijkheid' geldt vooral in de protestante delen als een norm. Bijvoorbeeld: eerlijk tegen je ouders zeggen dat je niet zoveel van ze houdt; eerlijk tegen een docent zeggen dat je zijn lessen 'zwaar shit' vindt of dat je het gekregen cadeau niet mooi vindt.. Hoewel men dit soort dingen in Nederland ook vaak pijnlijk vindt, wordt het toch gewaardeerd en is het vaak de norm. Wat Nederlanders 'eerlijkheid' noemen, wordt door andere mensen vaak onfatsoenlijk, tactloos, grof en onbeschoft genoemd. Dezelfde dwang tot 'eerlijkheid' geldt ten aanzien van het praten over seks en andere taboe onderwerpen. In vooral protestante delen van Noord-Europa moet blijkbaar ten koste van alles de waarheid gezegd worden. Dus wordt er openlijker gepraat over seks, abortus, euthanasie en andere voorheen taboe onderwerpen.

In Azië is daarentegen het voorkomen van **gezichtsverlies** wezenlijk, enkele voorbeelden:

- Westerling in vliegtuig tegen Singaporese stewardess. "*Heeft u de Volkskrant voor me?*" Antwoord: "*Ik heb de Telegraaf en de NRC voor u*". Het is ongeleefd om nee te zeggen, je zegt indirect 'nee' door iets anders aan te bieden. Zo voorkom je zowel gezichtsverlies voor de klant als voor jezelf.
- Toerist in India: "*Weet u de weg naar de bank?*" Een lange beleefde uitleg volgt van iemand die het absoluut niet weet maar die u niet voor het hoofd wil stoten. U mist waarschijnlijk de intonatie waarmee uitgedrukt wordt dat hij het niet weet.
- In een Chinees gezin hebben de kinderen jarenlang aan de ouders Mon Cherie kersenbonbons cadeau gedaan. Onlangs versprak moeder zich. De ouders houden niet van chocola. In een gemiddeld Nederlands gezin zou de norm zijn: dat moet je kunnen zeggen, juist tegen de eigen kinderen. Voor dit gezin geldt: juist omdat het je eigen kinderen zijn zeg je dat niet.

Eerlijkheid is weliswaar de norm, het zegt echter niets over de waarheid. Mensen overal in de wereld liegen of houden de waarheid achter om gezichtsverlies te voorkomen. Waarschijnlijk 'liegen' mensen in de hele wereld meer naarmate de normen sterker zijn en dus het eerverlies groter is en vaker naarmate de begane overtreding een groot taboe is of als het belang erg groot is. Wie geeft een eerlijk antwoord op de vraag "ben je wel eens naar de hoeren gegaan?" of "sla je je kinderen wel eens?".

Vaak zie je dit gedrag ook bij politici over de hele wereld. Zij hullen zich vaak in halve onwaarheden en ontkennen net zolang totdat de bewijzen niet meer te weerleggen zijn. Zij moeten immers zoveel mogelijk kiezers te vriend houden (=de harmonie bewaren) en vrezen voor hun positie.

11. Van uit je hoofd leren naar zelf leren denken

In traditionele samenlevingen bestaat leren uit het kennismaken van de waarheid. Leren doe je uit je hoofd. Het gaat veel minder om begrijpen, het gaat om weten en reproduceren. In traditionele samenlevingen betekent leren: uit het hoofd leren. Bij het leren staat niet het waarom van dingen centraal maar het hoe. In modernere samenlevingen gaat het meer om leren zelfstandig te denken: zelf begrijpen, een eigen mening vormen, kritisch zijn e.d. In het leren staat het waarom centraal zodat de lerende het begrijpt en zelf kan toepassen in een nieuwe situatie.

12. Communiceren: van indirect en impliciet naar direct en expliciet.

In samenlevingen met een rustiger levenstempo bestaan manieren van communicatie die 'moderne', haastige mensen vaak irritant vinden. In Nederlandse cursussen over 'slecht nieuws gesprekken' wordt altijd geleerd om meteen met de moeilijke boodschap te beginnen. Voor de meeste mensen uit traditionele culturen is dat juist een slecht advies. Je cirkelt bij hen liever langzamer naar de kern toe. Je geeft iemand de tijd zich op het slechtste te voor te bereiden. Je zorgt eerst voor een goede relatie alvorens met de slechte boodschap te komen.

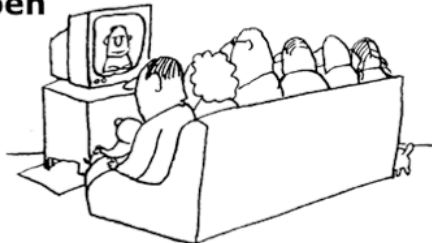
In veel moderne samenlevingen is **plagen** vaak een teken van sympathie voor elkaar, vooral bij mannen. Stel dat je vriend niet voldoende geld bij zich heeft. Jij zegt: *zo jongen, heb je weer geen zakgeld gehad van je vrouw?* Veel Nederlanders weten dan: die mogen elkaar. Dit gebruik van plagen / jennen is vooral gebruikelijk in de Randstad, bovendien vooral bij mannen.

In veel traditionele samenlevingen en in Nederlandse dorpen wordt jennen, zeker in het openbaar, vaker als een belediging gezien.

Tot slot.

Alle samenlevingen zitten ergens tussen traditioneel en modern in. Dit hoofdstuk is zeer generaliserend, dat is expres gedaan. Soms moet je overdrijven om zaken inzichtelijk te maken. Vaak vragen mensen welk type samenleving prettiger of beter is. Dat is uiteraard subjectief en afhankelijk van wat je gewend bent. In traditionele samenlevingen bestaat veel steun voor elkaar en veel onderlinge hulp op voorwaarde van aanpassing aan de groep. Moderne samenlevingen geven het individu veel vrijheid maar er is ook veel eenzaamheid en gebrek aan sociale samenhang.

Toen

Nu

3. Familie-cultuur versus Gezins-cultuur

Er zijn vele theorieën en modellen over cultuur. Uit ervaring weten we dat uiteindelijk de grootste verschillen en overeenkomsten bepaald zijn doordat iemand uit een 'familie'-gerichte wereld of uit een op het 'gezin' gerichte omgeving komt. Familie-culturen vind je in dorpen, op het platte land overal ter wereld en gezins-culturen meer in de steden. De indeling zou dus ook Dorp-Stad kunnen heten. Hieronder zie je een schema waarin de twee culturen als uitersten naast elkaar zijn gezet. Ieder mens bevindt zich ergens op de schaal tussen familie- en gezinscultuur. Je kunt in het leven verschuiven naar de ene of juist de andere kant.

Familiecultuur <i>Van wie ben je er een?</i>	Gezinscultuur <i>Wie ben je?</i>
Doel van de opvoeding	
Een volwassene die van zijn familie houdt en weet hoe het hoort	Een volwassene die geleerd heeft zijn eigen weg te gaan
Taak van de opvoeder	
Overdragen van normen en waarden	Bevorderen van zelfstandigheid
Aanleren van tradities	Eigen keuzen leren maken
Toezicht houden; controleren; straffen	Begeleidende rol, zelf laten ontdekken
Gezag opvoeding	Overleg opvoeding
Belangrijke waarden	
Verbondenheid met je familie	Zelfstandigheid
In harmonie met je omgeving	Initiatief nemen
Gastvrij zijn	Eigen keuzes maken
Confrontatie vermijden	Assertief zijn
Eergevoel tonen	Je profileren
Deugdzzaam zijn	Behoefte aan privacy
Sociale controle en regels	
Sterke sociale controle	Zwakkere sociale controle
Duidelijke regels over wat mag en hoe iets hoort	Onduidelijk over hoe het hoort en meer eigen invulling van regels
Voor eigen groep gelden andere regels	Voor iedereen gelden dezelfde regels
Rolopvatting	
Wat 'goed gedrag' is hangt sterker af van je rol: vrouw/man, leeftijd, beroep, afkomst, familie	Hoe je je moet gedragen is sterker afhankelijk van individuele invulling
Leren op school	
Klassikaal	Meer individueel
Uit het hoofd	Begrijpen, kunnen samenvatten, eigen mening vormen

Over problemen praten	
Wat dacht je toen?	Wat voelde je toen?
Wat deed je toen?	Wat betekent dat voor jou?
Indirect	Direct(er)
Contacten leggen	
Tijd nodig voor het verkrijgen van vertrouwen	Sneller zakelijk worden
Respect en vertrouwen zijn voorwaarden	To the point wordt gewaardeerd
Persoonlijk versus zakelijk	
Je werkt pas zakelijk samen als je ook een persoonlijke band hebt	Zakelijke contacten zijn vaker louter zakelijk
Meer relationeel	Meer rationeel
Werken op vertrouwen	Werken met contracten
Je doet zaken met een persoon	Je doet zaken met een bedrijf
Hiërarchie	
Openlijke opdrachten: 'je moet' taal	Opdrachten geven: via verzoeken
'Ja' is vaker beleefdheid-ja	Ja is vaker inhoud-ja
Fouten / mislukkingen	
Fouten maken schaadt vooral familie	Fouten maken schaadt vooral jezelf
Fouten afdekken	Fouten toegeven
Ontkennen kan eervol zijn	Bekennen kan eervol zijn
Straffen/corrigeren	
Straffen is vanzelfsprekend	Liever stimuleren dan straffen
Duidelijker en harder	Vaker indirect en via woorden
Vaker lichamelijk	Correctie via schuldgevoel, zelfinzicht
Invloed op het leven	
Het leven overkomt je	Je hebt invloed op gebeurtenissen
Succes dank je aan familie	Succes dank je aan jezelf
Argumenteren en moeilijke onderwerpen	
Eerst argumenten, afwegingen dan conclusie	Eerst conclusie dan argumenten en afwegingen
Indirecter, beeldspraak	Directer, feitelijk
Rustig, via inleidende opmerkingen	Meteen de moeilijke boodschap
Vorm belangrijker dan inhoud	Feiten belangrijker dan vorm
Wat je niet ziet is er niet	Feiten zijn feiten
Aanzien (eer) belangrijker dan feiten	Feiten belangrijker dan aanzien (eer)
Emotionaliteit	
Emoties heb je	Emoties benoem je
Emotie tonen is betrokkenheid tonen	Emotie tonen is niet professioneel

4. Aannames, het is maar hoe je het bekijkt

Een van de belangrijkste aspecten van interculturele communicatie is: jezelf kennen en weten welke aannames je hebt. Een 'aanname' is een opvatting / overtuiging die automatisch bij je naar boven komt. Dit gebeurt meestal onbewust. Een aanname heeft invloed op contact met de ander. Het is belangrijk om je aannames te kennen, zodat je er rekening mee kunt houden.

Opvoeding, scholing en alles wat je meemaakt bepaalt hoe je naar de wereld kijkt. Het vormt je referentiekader. Als mensen verschillende referentiekaders hebben kunnen ze naar hetzelfde kijken en toch iets anders zien. Onderstaande woorden beschrijven dezelfde situatie bekeken vanuit een ander referentiekader:

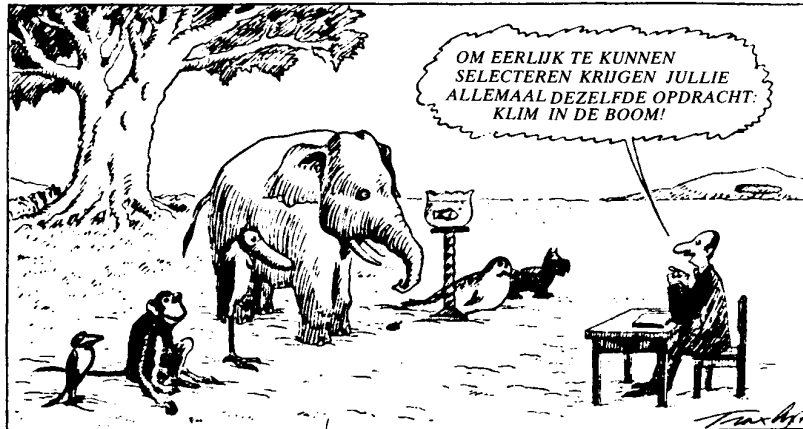
Dienstbaar	Onderdanig
Samenwonen	Hokken
Vrijheidsstrijder	Terrorist
Vrouwelijk	Hoerig
Assertief	Brutaal
Eervol	Macho
Slijmerig	Respectvol
Gezellige wanorde	Chaos
Zelfverzekerd	Arrogant
Star	Volhardend
Onbeheerst	Spontaan
Kletsen	Overleggen
Abnormaal	Anders
Sloom	Rustig

Hoe meer je kijkt met aannames, des te minder je ziet van de werkelijkheid. Je bereikt meer als het je lukt om situaties vanuit meerdere perspectieven te bekijken.

5. Discriminatie en buitensluiting

Het Antidiscriminatiebureau legt discriminatie als volgt uit: "Als iemand zonder rijbewijs wordt afgewezen voor een baan als taxichauffeur is dit volkomen terecht. Er is pas sprake van discriminatie als degene niet wordt aangenomen omdat deze persoon bijvoorbeeld vrouw is, een donkere huidskleur heeft, moslim of homo is. In sommige situaties is het normaal om onderscheid te maken. Iemand weigeren voor de functie van receptionist, omdat hij of zij de taal niet beheerst is geen discriminatie. Iemand weigeren voor diezelfde functie vanwege huidskleur is dat wel." Iemand uitsluiten op grond van een 'onveranderbaar kenmerk' is een vorm van buitensluiten.

Wat maakt discriminatie vaak tot zo'n lastig onderwerp?

De beschuldiging van discriminatie komt hard aan. We proberen die beschuldiging te vermijden. Daarom zijn er weinig openlijke racistische uitlatingen. Ook een openlijke afwijzing op grond van 'ras' komt zelden voor. Juist omdat het taboe zo groot is, is het belangrijk om attent te zijn op de subtiele verschijnselen van discriminatie, de grensgevallen en grapjes:

- Een Marokkaans-Nederlandse collega loopt langs een groepje collega's dat over politiek praat. Ze hoort vaag iets over het Midden Oosten. Als ze er langs loopt valt het gesprek stil.
- Er mag op het werk onder Turkse-Nederlanders geen Turks gesproken worden. Over 'onverstaanbare' Friese en Groningse collega's wordt weinig gezegd.
- Een Egyptisch-Nederlandse chauffeur hoort als hij binnenkomt in de kantine van het busbedrijf: "En, heb je vandaag een plekje voor je kameel gevonden?"

In bovenstaande voorbeelden worden de collega's weggezet als 'anders' op grond van hun afkomst. Er wordt vaak gestreden over de vraag of situaties, zoals hierboven enkele beschreven, discriminatie zijn of niet. Daar kan je lang over praten en vaak kom je niet tot een gedeelde conclusie. Wat wel werkt is om twee vragen te stellen over de situatie:

1. Is het gedrag **bedoeld** als discriminatie?
2. Heeft het gedrag het **effect** van discriminatie?

Bijvoorbeeld deze situatie, vertelt door Imad, Turks-Nederlands, 22 jaar: 'Mij wordt geregeld gevraagd "Waar kom je vandaan?". Als ik dan zeg "uit Amsterdam", dan is dat niet het goede antwoord, ook al ben ik daar geboren. Dan zeggen ze "Nee, waar kom je ècht vandaan?" Pas als ik heb gezegd dat mijn ouders uit Turkije komen is de vraag beantwoord.'

De vraag aan Imad is (hoogst waarschijnlijk) niet discriminerend of buitensluitend bedoeld. Het wordt door Imad zo wel ervaren. Voor hem impliceert de vraag "waar kom je echt vandaan" dat hij hier niet hoort. Klaarblijkelijk is dit niet zijn 'thuisland'. En in Turkije denken de Turken er net zo over, daar hoort hij ook niet thuis.

Sociaal buitengesloten worden veroorzaakt pijn

Buitengesloten worden veroorzaakt letterlijk pijn. Het heeft hetzelfde effect in je hersenen als fysieke pijn. Bij sociale pijn is nog iets extra's aan de hand: elke keer als je er weer aan terug denkt, voel je de pijn opnieuw. Dat is bij fysieke pijn niet zo. Je kunt je wel herinneren dat je veel pijn gehad hebt van bijvoorbeeld een verbrande vinger of verstuite enkel, maar je voelt die pijn niet opnieuw. Bij sociale pijn zoals bij vernedering, verraad, buitensluiting of verlies, kan je echte pijnscheuten voelen, elke keer als je er weer aan herinnerd wordt.

Genegeerd worden is een van de heftigste sociale pijnen die een mens kan ervaren. Het veroorzaakt op termijn ernstige psychische problemen. Soms zeggen mensen dat je beter gepest kunt worden dan buitengesloten, want bij pesten is er tenminste nog interactie.

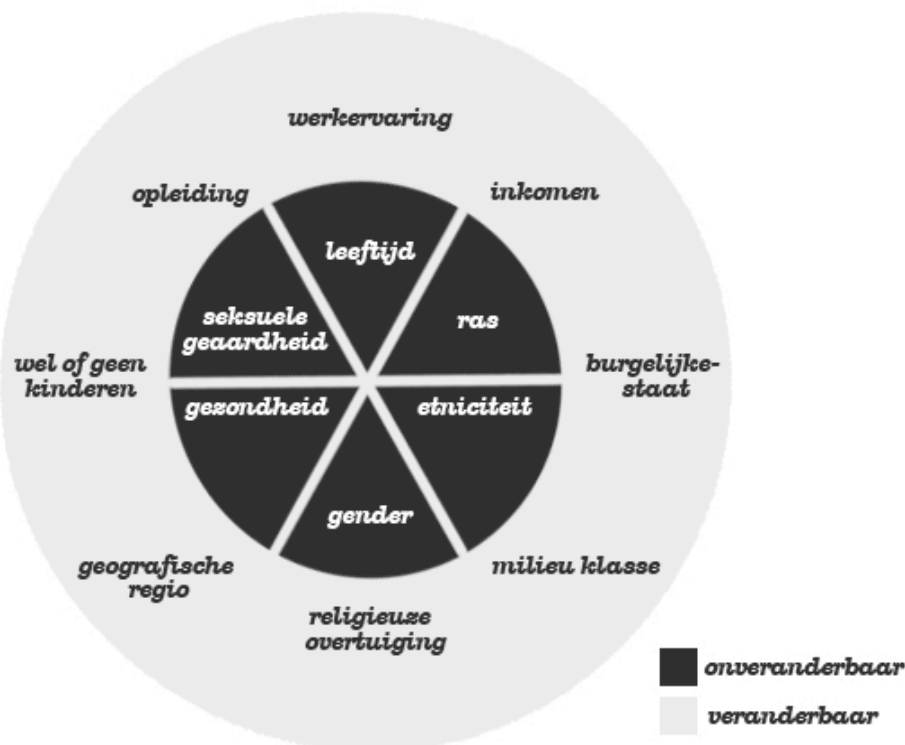
Als je volwassen bent en je wordt een keer buitengesloten, dan kan je dat nog wel relativeren. Je denkt 'ach, wat maakt het mij uit' of 'ze zullen het wel niet persoonlijk bedoelen' of 'ik hoef ook niet bij hen te horen'. Als het je vaker overkomt wordt dat moeilijker. Je kunt dan zelfs situaties die niets met 'buitensluiting' te maken hebben als zodanig ervaren. Je ontwikkelt een gevoeligheid voor de reactie van andere mensen. Zoals bijvoorbeeld mensen die stotteren al snel denken dat er om hen gelachen wordt, als ze een groep plezier zien hebben.

Er is een Arabisch spreekwoord dat dit fenomeen beschrijft: "Als je ooit gebeten bent door een slang, schrik je van een touwtje."

Bij jongeren komt buitensluiting nog harder aan. Zij zijn er gevoeliger voor, voelen de pijn feller en kunnen nog niet goed relativeren omdat de hersenen nog in ontwikkeling zijn.

Buitengesloten worden op onveranderbare kenmerken doet nog meer zeer

Kijk naar het diversiteitsmodel hieronder. In de buitenste ring staan de veranderbare kenmerken, zoals waar je woont (geografische regio) en je opleiding. In de binnenste ring staan de kenmerken die je als mens niet kunt veranderen. Uit onderzoek van sollicitaties blijkt dat de binnenste ring met 80% een veel grotere rol in het oordeel speelt dan de buitenste!

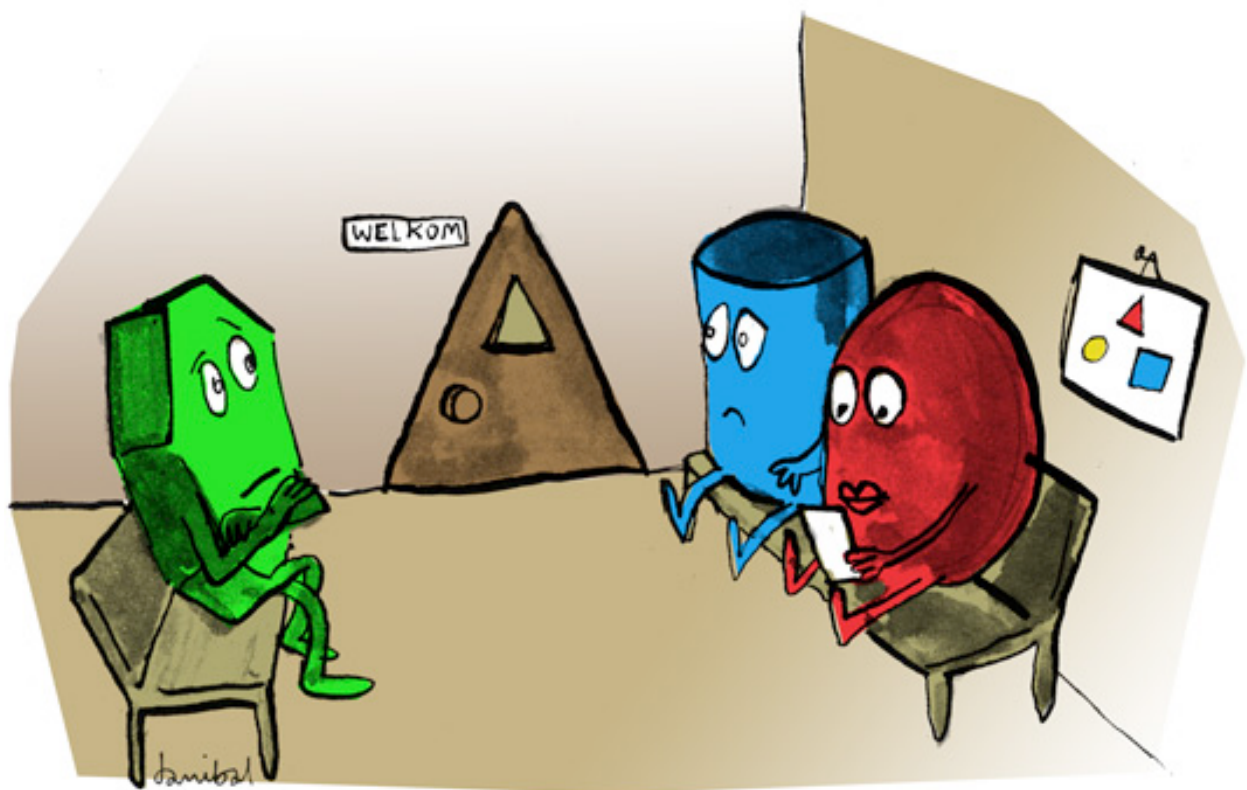

Het Knuffelhormoon

'Knuffelhormoon' is de populaire naam van oxytocine. In de hersenen speelt oxytocine een belangrijke rol bij de binding tussen moeder en kind maar ook bij vriendschappen en romantische interacties. Oxytocine maakt dat wij verbondenheid voelen voor onze naasten, de groep waar wij bij horen. Het heeft ook als effect dat we mensen die niet tot onze naasten behoren op een afstand houden.

Nog enkele onprettige waarheden over buitensluiten en discrimineren

- Migranten discrimineren ook. Een deel van de migranten doet dat openlijk en hard. Zij ervaren vaak minder 'taboes' ten aanzien van dit onderwerp.
- Mensen die tegen discriminatie zijn, blijken soms alleen tegen discriminatie te zijn van hun eigen groep.
- Soms komt een persoon of groep die lang slachtoffer is geweest van discriminatie later in een machtspositie terecht. Zij discrimineren dan zelf alsof ze nooit slachtoffer zijn geweest.
- Soms gebruiken migranten het begrip discriminatie om van een professional iets gedaan te krijgen: "U discrimineert mij", of "Dat zegt u zeker omdat ik buitenlander ben..." Migranten weten dat Nederlandse professionals gevoelig zijn voor die opmerking.
- Soms gebruiken migranten het begrip onbewust als verklaring voor de situatie. Zij nemen dan geen enkele verantwoordelijkheid meer voor hun eigen gedrag: alles ligt aan de ander. Ze gaan in de slachtofferrol zitten.

6. Migratie en kinderen van migranten

Emigranten vertrekken per schip naar Zuid-Afrika ca. 1950

Migratie is zo oud als de mensheid. Mensen zijn altijd al vrijwillig of onvrijwillig, om heel verschillende redenen over de wereld verhuisd. Het maakt wezenlijk verschil of de migratie vrijwillig is of onder dwang gebeurt. Wie vrijwillig gaat, bereidt zich meestal voor en calculeert tegenslagen in. Van gedwongen migratie kan sprake zijn bij oorlog, extreme armoede en bij ecologische rampen.

De reden om te emigreren is meestal om je gezin of familie betere kansen te bieden. In de jaren 50 van de vorige eeuw zijn ongeveer 500.000 Nederlanders geëmigreerd, op zoek naar een betere toekomst. Ze vertrokken vooral naar Australië, Canada en Nieuw Zeeland, vaak met het hele gezin.

Voor veel mensen is het verhuizen naar een andere provincie of zelfs een ander dorp in de buurt al ingrijpend. Migratie betekent het achterlaten van geliefden en alles waaraan je gewend bent en het opnieuw beginnen in een land dat je niet kent. Je krijgt te maken met een andere taal, andere cultuur, ander eten en andere geuren en landschappen.

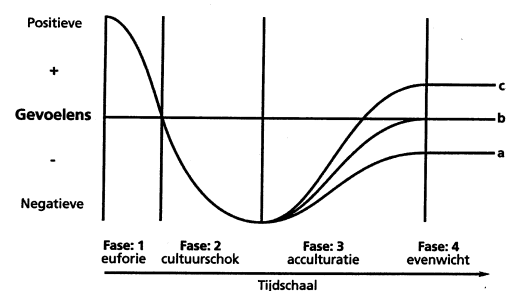
Migratie is een ingrijpende gebeurtenis in het leven van een mens. Na een optimistische beginfase komen veel migranten in een dal terecht. Het valt dan flink tegen. Hoe migranten zich na veel jaren voelen, verschilt. Bijna alle emigranten hebben hun hele leven heimwee naar familie en het land van herkomst. Je kunt de gevolgen van migratie zien als een rouwproces. Het kan vele jaren duren voor je in evenwicht (in balans) bent over de nieuwe situatie.

Van de Nederlanders die in de vorige eeuw emigreerden is 1 op de 3 terug naar Nederland gekomen, soms nog na 20 jaar. De weg terug is niet gemakkelijk door geldgebrek en omdat de kinderen zich thuis voelen in het nieuwe land. Soms komen mensen in een ernstige impasse terecht: elk jaar weer zeggen ze dat ze teruggaan naar hun 'eigen' land maar doen dat niet. Ze maken dan geen echte keuze.

Vluchtelingen en asielzoekers

Vluchtelingen zijn migranten die in het thuisland moesten vrezen voor vervolging. Redenen voor vervolging kunnen zijn: etnische afkomst, godsdienst, nationaliteit, politieke overtuiging of seksuele voorkeur. Een vluchteling is vaak in Nederland gekomen als asielzoeker. Een asielzoeker die mag blijven is dus een vluchteling. Een asielvergunning geeft de garantie dat je niet wordt teruggestuurd naar het land van herkomst. Vluchtelingen willen graag hun leven weer oppakken. Toch is het voor hen vaak lastig om aan de slag te komen vanwege taal problemen, diploma erkenning en trauma's.

Cultuurschok
Ontmoeting tussen culturen

Kinderen van migranten

Migranten zijn vaak juist voor de toekomst van hun kinderen naar Nederland gekomen. Voor een deel van de migranten geldt tegelijkertijd dat zij bang zijn dat hun kinderen 'te Nederlands' worden. Daarmee zeggen de ouders waarschijnlijk iets tegenstrijdigs: kinderen kunnen niet slagen in een samenleving waarin ze niet echt mogen hechten en aarden. De kinderen van deze migranten ervaren dat er aan twee kanten aan hen getrokken wordt. Thuis leven ze in de cultuur van hun ouders; buiten, op school en bij vrienden leven ze in de Nederlandse cultuur. Hoe verder die twee werelden uit elkaar liggen, des te lastiger dat is en hoe meer flexibiliteit en vindingrijkheid het van de kinderen vraagt.

Voor ouders die werkeloos zijn, de Nederlandse taal niet goed beheersen en de Nederlandse samenleving niet echt kennen, is het moeilijk om hun kind de weg te wijzen. Ze kunnen de kinderen niet helpen met schoolwerk, het kiezen van een vervolgopleiding en voorbereiden op de arbeidsmarkt. Daar komt nog bij dat ze vaak met hun energie nostalgisch in het verleden leven. Ze idealiseren hoe prachtig het vroeger in hun geboorteland was. Soms dromen ze over een terugkeer die er nooit zal komen.

Rijkdom van opgroeien in meerdere culturen

In het bovenstaande lijkt het alsof opgevoed worden vanuit twee culturen alleen maar kommer en kwel is. Dat is niet zo. Een deel van de jongeren blijkt het beste te kunnen kiezen uit twee culturen. Zij genieten van de rijkdom van beide, inclusief de meertaligheid. Het lukt hen om een prettige, sterke identiteit op te bouwen (soms ondanks de negatieve beelden van de omgeving). Het is gemakkelijker de rijkdom uit twee culturen te benutten als:

- die culturen minder ver uit elkaar liggen
- de ouders een gids zijn voor de kinderen in het nieuwe land
- de ouders positief betrokken zijn bij het leven van het kind
- er in de maatschappij waardering bestaat voor beide culturen
- de jongere zich bewust is van tegenstrijdigheden er erover na kan denken

Taal

Veel mensen denken dat Nederlanders zich overal aanpassen, in tegenstelling tot migranten die naar Nederland komen. Overal ter wereld hebben mensen moeite met het leren van een nieuwe taal als ze volwassen zijn. Voor laag opgeleiden en mensen die niet buitenshuis werken is het nog moeilijker. Taal en migratie zijn onlosmakelijk verbonden. Een nieuwe taal leren gaat tot ongeveer je 12^e jaar gemakkelijk, daarna wordt het moeilijker.

7. Locus of control

Wie bepaalt je leven?

'Locus of control' beschrijft waar je de oorzaken van wat je overkomt zoekt: bij jezelf of juist buiten jezelf. De locus of control (locus: locatie, dus plaats van controle) wordt ook wel lotsbepaling genoemd. Je kunt je voorstellen dat het veel uitmaakt of je ervaart dat je zelf de touwtjes in handen hebt, of juist helemaal niet. Als verhoorder heb je er mee te maken als je met iemand in gesprek gaat over zijn/haar rol in een situatie of als je druk wilt opbouwen.

- **Intern:** iemand met een interne locus of control gelooft dat hij/zij het leven (voor een groot deel) in eigen hand heeft.
- **Extern:** iemand met een externe locus of control gelooft dat het leven voor het grootste deel bepaald wordt door god(en), de omgeving, het lot, toeval of andere mensen.

Het is niet zo dat je helemaal een externe- of helemaal een interne locus of control hebt. Je bent in meer of mindere mate extern of intern gericht. Je locus kan ook per thema in je leven verschillen, zoals ten aanzien van je gezondheid en kansen op liefde of werk.

Hieronder zie je een voorbeeld van inspelen op de interne en externe locus of control. In beide gevallen komt de politie bij de ouders van een jongen die betrapt is door de politie.

Interne:

"Ik vind het zorgelijk dat uw zoon nu weer bij ons op het bureau zit. Hij heeft weer een autokraak gepleegd. Wat moet er gebeuren om hem te laten stoppen met stelen?"

Externe:

"Het is heel jammer dat hem dit is gebeurd, dat hij weer op het bureau moet zitten vanwege een autokraak. Hij heeft goede ouders. Wat kunnen u en ik doen om uw zoon te helpen?"

Wat opvalt is dat het de zoon "overkomt" bij de tweede aanpak. Verder worden de ouders in hun waarde gelaten en is er een **persoonlijke noot (u en ik)** en wordt het probleem van de zoon benoemd als een gemeenschappelijk probleem.

Je kunt in elke situatie zelf bepalen of deze techniek past en of je het wilt inzetten. Het is een fijne balans tussen persoonlijke betrokkenheid en professionele distantie.

8. Lastige gesprekken in de klas

De komst van vluchtelingen naar Nederland, Zwarte Piet, etnisch profileren, uitspraken van partijleiders, de coup poging in Turkije in juli 2016, de komst van een Turkse minister in 2017... Een politiek conflict of een specifieke gebeurtenis kan gemakkelijk leiden tot zeer emotionele gesprekken in de klas. Hoe kan je hierop verstandig reageren?

Verzwijgen of bespreken?

Het bespreken van politieke conflicten kan leiden tot grotere tegenstellingen in de klas. Dat kan voor docenten een reden zijn om ze te vermijden. Maar wat als je in de klas een opmerking hoort die kwetsend, racistisch, discriminerend, seksistisch of vernederend is ...

Ons pleidooi voor professioneel reageren stelt hoge eisen aan de docent. Er zijn waarschijnlijk geen moeilijkere gesprekken in een klas dan deze. Het effect van deze gesprekken is groot. Het schept veiligheid in de klas en geeft een voorbeeld voor straks in de praktijk, zowel binnen als buiten. Er kan een goede reden zijn om de discussie niet aan te gaan. Die keuze zou als het goed is, niet op angst maar op professionele argumenten gebaseerd moeten zijn.

- Zit je niet lekker in je vel als docent? Bent je als docent zelf in balans? Misschien roept het onderwerp bij jou grote angsten of emoties op. Misschien kan je zelf kritiek op bepaalde onderwerpen of bevolkingsgroepen niet verdragen, misschien heb je door je persoonlijke geschiedenis schade opgelopen in een bepaalde richting. Ken je beperkingen. Heb je een slechte relatie met de klas? Ligt er een ziekend conflict? Voelt een deel van de studenten dat je altijd tegen hen bent? Dan heeft een gesprek geen enkele zin. Studenten accepteren dan geen genuanceerde boodschappen.
- Wil je als docent - eigenlijk - dat de studenten jouw zijn mening overnemen? Hoe sterker je dit, bewust of onbewust wilt, des te ongeschikter ben je voor dit gesprek. Het is verstandig als je onderzoekt wat jij deep down eigenlijk wil.

Bedenk aan de andere kant dat mensen niet kunnen leren als er iets anders op de voorgrond staat. Overigens is er in de klas over praten niet altijd de beste oplossing.

Voorwaarden voor een goed gesprek

Je hebt als docent een belangrijke rol tijdens het gesprek. Jij bepaalt in grote mate de sfeer, de grenzen, de richting en de leereffecten.

- Als je zelf het initiatief neemt voor het gesprek kan je een goed moment kiezen en je voorbereiden.
- Mogelijk kan een deel van de studenten luisteren en observeren?
- Als twee (groepjes) studenten met een tegenovergestelde mening praten gaat het een wedstrijd worden. De klasgenoten zijn toeschouwers die de sprekers opruien. Laat het gesprek een dialoog zijn, geen discussie.
- Niemand hoeft van mening te veranderen. Het gaat er alleen om te begrijpen wat de ander denkt. Als mensen voelen dat ze moeten veranderen verzetten ze zich. Mensen willen wel veranderen, ze willen niet veranderd worden.
- Het gaat er om dat je elkaars mening hoort. Dat je elkaar leert begrijpen.
- Je kunt elkaar begrijpen zonder dat je het met elkaar eens bent. Studenten verwarren vaak *'iets begrijpen'* en *'ergens begrip voor hebben'*. Die woorden lijken op elkaar maar ze hebben een totaal verschillende betekenis. Begrijpen is snappen, je kunnen inleven. Begrip hebben betekent het goedkeuren, het ermee eens zijn*.
- Het gaat NIET om gelijk krijgen of om te winnen (ga elkaar niet overtuigen, uit geen kritiek op elkaars mening).
- Pas als iemand zich gehoord voelt, kan hij/zij luisteren naar de mening van een ander.
- Spreek elkaar altijd aan als individu. Niet als vertegenwoordiger van een groep. (Dus niet "Wat denken jullie moslims/Nederlanders/Turken daarvan?").

* Zorg dat je aansprekende voorbeelden paraat hebt om het verschil duidelijk te maken. Ik kan begrijpen (snappen, me inleven) dat iemand een mobieltje steelt, maar ik keur het uiteraard af. Begrijpen ≠ begrip hebben! Ik kan radicalisering begrijpen.

- Voorkom dat er gesproken wordt in 'jullie' en 'wij' taal. *"Jullie hebben ons aangevallen!"*, *"Jullie pakken onze cultuur af"*, Die stijl maakt het voor de ander bijna onmogelijk om ontspannen te blijven denken. Je voelt je aangevallen en slaat terug: de verbale escalatie is begonnen.
- Wijs nadrukkelijk op de gemeenschappelijkheid van de mensen die in gesprek zijn. *"we willen allemaal ons examen halen, gelukkig worden"*.
- Het is belangrijk dat je veel vragen stelt op metaniveau. Niet alleen over de inhoud. Probeer er vooral achter te komen hoe iemand tot zijn/haar mening is gekomen
Waardoor raakte jij nog sterker van mening dat...,
Hoe kwam het dat je kwaad werd?
Wat dacht je toen...
De pedagogische leerwinst is dat studenten leren nadenken over conflicten.
- Let op humor. Alhoewel humor wel de "kortste weg tussen mensen" wordt genoemd heeft humor twee zwarte kanten: Humor kan kwetsen en humor kan mensen buitensluiten. Een geintje is soms een seintje. Aan de 'toon' van het gelach kan je soms horen dat er grenzen overschreden worden. Je kunt dat benoemen.
- Ergens komt ook het moment dat je als docent je eigen mening geeft. Het is meestal niet verstandig die mening in het begin al te geven, ook niet als ze daar naar hengelen. Laat merken dat je open staat voor een verandering van mening.
- Corrigeer onjuiste feiten. Moslims, terroristen en Arabieren, dat is niet allemaal hetzelfde. Fundamentalisme en geweld is niet hetzelfde. Tegen de opvang van vluchtelingen zijn maakt je geen facist, op de PVV willen stemmen geen rechtsextremist. De manier waarop je als docent confronteert, vraagt zorgvuldigheid qua stijl en vasthoudendheid ten aanzien van de inhoud.
- Bevorder nuances. Je manier van vragen kan daaraan bijdragen. Je bent misschien geneigd vooral te vragen naar instemming: *'Ben je het hier mee eens?'*; *'Wie vindt dat ook?'*; *'Vindt iedereen dit een goede oplossing?'*. Je kunt nuances bevorderen door een ander type vragen: *'Wie is het hier niét mee eens?'*; *'Wie denkt er anders over dan...?'*; *'Is er iemand met een mening die we nog niet gehoord hebben?'* etc.
- Veel politieke situaties zijn te complex voor 'one-liners'. Versterk bij de leerlingen het idee dat je mag twijfelen. Juist twijfelen is krachtig.

Grenzen aangeven

In een open gesprek moeten studenten zo vrij mogelijk kunnen praten. Kan je alles toestaan in de les? Er is een grijs gebied. Binnen datgene waar je moeite mee hebt kan een waardevol onderscheid gemaakt worden, ook om te bespreken met de leerlingen:

- Onprettig*
- Onsmakelijk/Onfatsoenlijk*
- Onaanvaardbaar*
- Onwettig*

Betrek de studenten bij het bewaken van grenzen.

Is juichen over een bom of een omgeslagen boot onaanvaardbaar of 'alleen' onsmakelijk? Waar ligt je grens van wat aanvaardbaar resp. onaanvaardbaar is?

Amerika voert een slechte, schofterige politiek.

(De meeste) Amerikanen, het is allemaal tuig.

Van mij mogen ze meteen de meeste, alle Amerikanen doodschieten..

Ik ben blij, ik juich als een aanslag gelukt is.

Ik wil geld geven, ik geef geld voor aanslagen.

Ik zou me ook aanmelden / meld me aan voor zo'n aanslag.

Kom op jongens, laten we een aanslag plegen.

In de bovenstaande reeks uitspraken veranderen vier elementen.

- Opvattingen veranderen in gedrag,
- Constateringen veranderen in haatdragende, opruiende taal.
- De mate van generalisering neemt toe, en
- De mate van steun aan actief geweld neemt toe.

In de combinatie van die vier gegevens verandert ons oordeel van onprettig naar onsmakelijkheid naar onaanvaardbaar en naar onwettig.

Vooroordelen en opruiende taal

De schadelijkheid van vooroordelen en van opruiende taal is afhankelijk van de macht van de groep tegen wie het gericht is. Vooroordelen tegen miljardairs zijn minder schadelijk dan dezelfde vooroordelen tegen zwakken in de samenleving. De 'machtigen' zijn immers relatief onkwetsbaar, de minder-machtigen zijn echter in hun Wonen, Werken en Welzijn kwetsbaarder. In de Nederlandse situatie heeft 'die rot Nederlanders' en 'die rot Turken' een verschillende schadelijkheid. Vergelijk: eenzelfde lucifer heeft naast een kruitvat een andere schadelijkheid dan diezelfde lucifer naast een emmer water.

Vechtgesprekken tijdig herkennen

Een vechtgesprek kan een zeer leerzame ervaring voor de klas zijn. Het kan een positief voorbeeld geven voor het de-escaleren van situaties in de praktijk (binnen en buiten).

Vaak beginnen vechtgesprekken als normale discussies. Wees attent op veranderingen in toon, inhoud en gedrag, die van een rustig gesprek een vechtgesprek maken. Toenemen van woede, agressie en machteloosheid in de discussie herken je aan:

- Elkaar napraten
- Roepen om wraak
- Generaliseren
- Spreken in 'jullie' en 'wij'
- Ongenuanceerde supersolidariteit met 'eigen' groep
- Snelle uitwisseling tussen mensen zonder nadenken: tik tak tik tak
- Veel 'ja maar' (alles vóór het woordje 'maar' is lege lucht) of 'met alle respect'
- Uitdagende wantrouwende taal: "O, ja en waarom hebben jullie ons toen aangevallen?"
- Twijfelloze absolute taal: "Het is toch logisch dat..." , "Ieder verstandig mens vindt"
- Een welles nietes patroon

Niet iedereen praat op dezelfde manier. De een heeft meer emotioneel taalgebruik dan de ander. Emotionele mensen worden soms als 'agressief' ervaren terwijl ze dat niet zijn. Blijf op de inhoud letten en leg uit dat sommige mensen meer leven vanuit hun emoties en dat anderen meer afstand nemen t.o.v. hun emoties. Realiseer je dat betrokkenheid, herkenning, ontkenning van pijn tot heftige reacties kan leiden.

9. Het 'ABCD' van praten over radicalisering met jongeren

Is deze jongere aan het radicaliseren? Is het iemand die wil uitreizen? De ABCD-methode helpt je om het gesprek aan te gaan.

De leerling (m/v) zegt: "Ik zou ook willen meevechten in Syrië..." of "Wat ISIS doet is best goed"

Misschien ben je geneigd om te zeggen:

Dat is het stomste wat je kan doen. Je vergooit je toekomst.

Je weet niet wat je zegt. Als je dat echt meent bel ik je ouders/de politie.

Begrijpelijk dat je zo reageert. Maar het is niet effectief: de leerling zal niet meer naar je luisteren en je brengt geen denkproces op gang.

Praten over strijden voor religie? Dit werkt dus niet: afkeuren, er tegenin gaan, belachelijk maken, niet serieus nemen, onkundig weerleggen, belerend zijn, vergelijken met situaties uit het verleden, kwaad worden, overtuigen en waarschuwen. Het effect daarvan is dat de jongere gaat verharderen, zich in gaat graven.

Uit ervaring blijkt dat je met de ABCD methode meer kans hebt je doel te bereiken, namelijk een denkproces op gang brengen.

In gesprek

Een jongere die overtuigd is van radicaal gedachtegoed, is lastig te beïnvloeden. Maar onderschat je invloed als betrokken docent (mentor) niet. Een effectieve manier om met de jongere in gesprek te gaan is de 'judo stijl'. Dat is 'meebuigend ombuigen'. We noemen het de ABCD-methode:

A = Afstemmen en Aansluiten

B = Bezorgdheid tonen, Binding versterken

C = Confronteren, Contra informatie geven

D = Doel heroverwegen, Doorgaan op zinvol pad

A Afstemmen, aansluiten

Om contact te krijgen is het belangrijk om aan te sluiten bij de jongere. Laat merken dat je luistert. Laat merken dat je wilt weten wat er in hem/haar leeft. Reageer rustig, ook als je 'heftige' uitspraken hoort. Zoek het waardevolle in de visie van de jongere, wat het voor hem/haar betekent. Je doet dat bijvoorbeeld zo:

Ik zie dat je je geloof serieus neemt...

Ik waardeer het dat je veel over hebt voor je geloof...

Ik kan me voorstellen dat je het vreselijk vindt dat er zoveel mensen lijden

Wat goed dat je niet alleen maar voor jezelf leeft...

Ik zie dat je een serieus leven wilt leiden...

Vraag zonder te oordelen door tot je begrijpt wat de jongere beweegt. Je wilt als het ware 'door de ogen' van de jongere kijken.

Ik wil je graag begrijpen, vertel me, hoe komt het dat je dat zegt...

Ik begrijp het nog niet goed, wat bedoel je met ...

Wat betekent je geloof voor jou? Kan je me dat uitleggen?

B Bezorgdheid uiten, binding versterken

Als betrokken volwassene is het belangrijk dat de jongere voelt dat jij om hem/haar geeft en dat hij/zij erbij hoort. Je toont je bezorgdheid bijvoorbeeld zo:

Ik wil graag dat je volgend jaar je diploma haalt...

Ik zal je missen als je weg bent...

Ik maak me zorgen over je toekomst...

Ik ken je ouders, je moeder zal vreselijk ongerust zijn als...

Ik maak me er zorgen over dat je geen goede beslissing zal nemen...

Ik zou het heel erg vinden als jou iets overkomt...

C Contra-informatie geven, confronteren

Je komt pas bij C. als de jongere jou die ruimte geeft in het gesprek. Het is de C van contra¹-informatie geven en confronteren met onjuistheden in de radicale denkbeelden. Je kunt alleen met contra-informatie komen als je Aansluiting en Binding hebt.

De onderstaande contra-informatie is waar. Het is gebaseerd op feiten. Het komt van mensen uit de strijdgebieden met deze ervaringen en mensen die uit extremistische organisaties gestapt zijn. Er zijn jongeren die er heel graag uit willen maar dat niet kunnen. Bepaal welke contra-informatie voor de leerling goed is om te weten. Je vertelt dit uit betrokkenheid. Je zegt bijvoorbeeld *“Het is belangrijk dat jij dit ook weet”*:

- Een deel van de mensen waar jij je bij aan wilt sluiten is nauwelijks gemotiveerd door het geloof. Ze hebben ruzie thuis, op school lukt het niet, ze hebben schulden, of ze hebben een strafblad en ze willen ontsnappen aan al die ellende. Ze zoeken structuur of een groep om bij te horen.
- Strijders gaan soms alleen voor het avontuur. Ze zoeken de kick. Er zijn ook mensen die van nature wreed zijn en graag verkrachten, kwellen en moorden omdat ze sadist zijn.
- Wat ze van je vragen is dat je zelf niet meer nadenkt. Al je vragen kun je voorleggen aan geleerden, die weten de antwoorden. Dit is hoe ze werken, ze ontnemen je zo je eigen talenten en kracht.
- Heb jij de Marokkaanse roots? Je krijgt problemen als je ooit nog naar Marokko wilt. Een verdenking van banden met radicale organisaties kan er toe leiden dat je Marokko niet meer in mag.
- Je denkt waarschijnlijk dat je voor de islam gaat vechten. De meeste mensen die gedood worden voor die strijd zijn óók moslims, gewone lieve vaders en moeders.
- Denk je dat de Syriërs, die zo lijden onder het regiem van Assad blij zijn dat jij komt? Dat is niet zo. Ze vinden het verschrikkelijk. Zelf vluchten zij hun land uit.
- Ben je vrouw? Vrouwen en meisjes worden door ‘strijders’ als prostitué gebruikt. Op die manier mag je ‘de strijders steunen’. Als ze genoeg van je hebben, word je aan een andere strijder weggegeven of uitgeleend. Als je daartegen protesteert, zeggen ze dat je geloof niet sterk genoeg is.
- Wil een ‘strijder’ met je trouwen? Het kan zijn dat je de tweede vrouw van iemand wordt. Dat zeggen ze er niet bij als ze je ten huwelijk vragen!
- Als vrouw alleen kan je geen stap zetten zonder een man. Je kunt nooit meer alleen weg.
- In strijdgebieden moet je je telefoon inleveren en krijgt die alleen terug als je doet wat zij zeggen. Je moet tegen je eigen vrienden en vriendinnen liegen over hoe het daar is.
- Denk je dat je terug kan gaan naar Nederland als je het daar niet meer leuk vindt? Ze laten je niet gaan. Ze hebben je paspoort en dus alle macht. Soms worden je ouders afgeperst om losgeld voor je te betalen.
- De echte top van de organisatie waar je voor gaat werken is zelf vooral op macht uit.
- Ben je een bekeerling? Dan vertrouwen ze je vaak niet. Na verloop van tijd merk je: je wordt als bekeerling niet serieus genomen, je zult er nooit bij horen. Je wordt achter je rug uitgelachen.
- Op internet is 90% van alle islam informatie salafistisch en een deel daarvan is gewelddadig. Je krijgt via internet geen goed beeld van de wijsheid van de islam.
- Je krijgt van de organisatie mogelijk het advies om niet meer naar je ouders, familie en school te luisteren, om hen niet meer te geloven. Ze zullen je misschien ook voor zo’n gesprek als wij nu hebben waarschuwen. Dat is de manier waarop jongeren ‘geronseld’ worden. De organisatie kan je uiteindelijk alles laten doen, ook moorden plegen bijvoorbeeld.

D Doel heroverwegen, doorgaan op een zinvol pad

Help de jongere om zijn/haar talenten nuttig in te zetten voor de idealen. Er zijn zoveel meer goede manieren om een bijdrage te leveren. Ga het gesprek hierover aan zodat de jongere zelf ook alternatieven ziet. *Je kunt ook op een andere manier belangrijk zijn voor je geloof:*

- Wees een goed voorbeeld voor je omgeving. Dan ziet iedereen dat islam vrede en waardigheid betekent.

¹ Contra-informatie wordt ook wel ‘counter narrative’ genoemd, het tegen-geluid

- Ga de islam bestuderen: bestudeer alle stromingen van de islam. Je kunt dan een voorbeeld zijn voor andere jonge moslims. Onderzoek grondig waar jouw specifieke talenten het beste bijdragen aan de ideale wereld.
- Haal een schooldiploma en ga als (arts, bouwkundige, leraar, psycholoog, bouwvakker, boer) werken in een van die landen als die over vijf jaar weer opgebouwd worden.

Voor dat je in gesprek gaat nog even dit:

- Kies voor het gesprek een moment waarop jij je oprecht en rustig voelt. De jongeren moet voelen dat je het beste met hem/haar voor hebt.
- Maak duidelijk dat je benieuwd bent naar zijn/haar overtuiging en standpunten. *“Ik wil graag weten hoe jij daar over denkt”*.
- Het gaat er niet om dat je de ander gaat overtuigen dat hij/zij anders moet denken.
- Houdt er rekening mee dat je woorden -ogenschijnlijk- niets uithalen. Het kan zijn dat je bezorgdheid pas later effect heeft: bijvoorbeeld omdat de jongere jouw argumenten inzet tegen ‘vrienden’ die druk uitoefenen.
- Je maakt eventueel sluimerende twijfels wakker.

Stoer doen. Meende de jongere het wel echt?

Door het ABCD-gesprek krijg je een beeld van de denkwereld van de leerling. Misschien blijkt daardoor dat er geen serieuze zorg meer is. Jongeren zeggen *“Ik wil naar Syrië”* om stoer te doen. Ze tonen zogenaamde sympathie met terreurorganisaties om jou ‘te shockeren’. Wees dan terughoudend met serieuze reacties zoals *“wat goed dat je je geloof belangrijk vindt”*. De jongere gaat anders de eigen oppervlakkige uitspraak misschien opeens diep serieus nemen...

Te ver heen voor een gesprek

Het is voorgekomen dat jongeren iedereen wisten te overtuigen dat ze niet weg zouden gaan ... en toch uitgereisd zijn naar Syrië. Deze jongeren wisten wat ze tegen hun ouders, docenten en de politie moesten zeggen. Er zijn lijstjes met tips gevonden om ouders, school en politie te bedriegen en ongezien de grens over te komen. Als jongeren dat soort dingen kunnen doen, dan helpt praten vaak niet meer.

Praten over radicalisering

Bespreek de problematiek van radicalisering, uitreizen en terreur in de klas. Vraag naar de mening van de jongeren. Vraag naar wat zij zouden doen als iemand die zij kennen radicaliseert, sympathiek denkt over IS of wil uitreizen. Vrienden en klasgenoten weten vaak heel veel over elkaar. Voor school is het verschrikkelijk als een leerling uitreist naar een oorlogsgebied. Of stel je eens voor dat iemand van school een aanslag pleegt (daar of hier).

Door betrokkenheid te tonen en met de klas in gesprek te gaan over het onderwerp is de kans groter dat je iets hoort als een klasgenoot werkelijk zou radicaliseren. Bovendien help je een denkproces op gang te brengen bij de leerlingen, over bijvoorbeeld:

- Je kunt radicaal zijn en denken *met* of *zonder* het gebruik van geweld te steunen.
- Hoe weet je of informatie die je hoort waar is, hoe krijg je mediawijsheid?
- Is het verraad om te praten over wat je weet van een ander, of juist je verantwoordelijkheid? Is het klikken?

10. Boeken over cultuur

Algemeen: Cultuurverschillen, communicatie en intercultureel management

- G. Hofstede Allemaal andersdenkenden, 2005.
J. Kramer Anders is normaal, 2009
E. Kloek Vrouw des huizes, een cultuurgeschiedenis van de Hollandse huisvrouw ,2009
G. Mak Toen God verdween uit Jorwerd, 2005.
D. Pinto Interculturele communicatie; Conflicthantering, 2002

Nederlanders

- H. Kaldenbach Doe maar gewoon, 99 tips voor het omgaan met Nederlanders, 2008
C. White & L. Boucke The Undutchables: leven in Holland, 2003

Antillianen

- H. van Hulst Morgen bloeit de diabaas, 1997
L. Sansone Lasi Boto, de boot gemist, 1990
L. Sansone Hangen boven de ocean, Schitteren in de schaduw, 1992
M. van San Stelen of steken, 1998.
Ph. van Wijk ea Ik ben geen slechte jongen, ik doe alleen slechte dingen, 2003

Roma/Sinti/Gitanes/woonwagenbewoners/kampers

- S. Khonraad Woonwagenbewoners. Burgers in een risicomaatschappij, 2000
M. Lakatos Berookte beelden, autobiografisch boek Hongaarse Roma, 1982
M. Meester Sla een spijker in mijn hart, Roemeense Roma, 2007
F. Vos Blauwe haren, zwarte ogen, interviews met beroemde Roma, 2008
H. Solie e.a. Aanpak multi-problematiek bij gezinnen met een Roma-achtergrond, 2013
M. Walsh Zigeuner kind, verhaal van Roma-jongen die uit de familie vlucht, 2011

Marokkanen

- K. Arib Couscous op zondag, 2009
P. Andersson Toussaint Staatssecretaris of seriecrimineel. Het smalle pad van de Marokkaan, 2009
K. Beekman Marokko voor beginners, 2007.
H. Werdmölder Marokkaanse lieverdjes,2005.

Turken

- Oğuz Atay Het leven in stukken, uit 1972, vertaald in NL 2011
Irfan Orga Aan de oevers van de Bosporus, heruitgave 2007

Jeugd, jongeren, cultuur

- T. Anbeek Vast, jonge crimineel in een gesloten inrichting (straatcultuur), 2009
L. Bing Gangs, jeugdbendes in Los Angeles, 1992
Shakur Monster Kody: autobiografie van de leider van de crips-gang in Los Angeles, 1993
H. Chidi, J. Limburg Samen de straat op, samenwerking jongerenwerk en wijkagenten, 2010
A. Chrifi Het succes ligt op straat, succeshandboek voor Marokkanen, 2004
J.D. de Jong Kapot moeilijk, 2007.
H. Kaldenbach Korte lontjes, omgaan met jongeren in de klas, 2016
N. Teeuwen Verraderlijk gewoon, licht verstandelijk gehandicapte jongeren en strafrecht, 2012

Arabieren, Islam

- M. Zeegers Wij zijn Arabieren (Syrië), 2013
J. Luyendijk Een tipje van de sluier. Islam voor beginners, 2001.
J. Luyendijk Een goede man slaat soms zijn vrouw (Egypte, islam), 2005.
H. Bouazza De akker en de mantel, 2015

Iran

- E. Blankevoort Stiekem kan hier alles, 2007

Afrika

- H. Berhane Het lied van de nachtegaal, (Eritrea) , 2010
W. Dirie Mijn woestijn, (Somalie), 2007
D. Eggers Wat is de Wat (Zuid Soedan), 2009

K. Lindijer Een kraal in Nairobi, 1995
D.v. Reybrouck Congo, 2010

Vluchtelingen, Azielzoekers

R. Al Galidi Hoe ik talent voor het leven kreeg, 2016
P. Kingsley De Nieuwe Odyssee, Het verhaal van de Europese vluchtelingencrisis, 2016

Gelijkwaardigheid, racisme

M. Eltahawy Hoofddoek en maagdenvlies. Waarom het Midden Oosten een seksuele revolutie nodig heeft, 2015
R. Felgata I love Mo, het Marokkaanse mannenalfabet van Ali tot Zaki, 2015
A. Nzume Hallo witte mensen, 2017
N. Tahir De gesluierde vrijheid, 2015
G. Wekker Witte onschuld, 2017

Onderwijs

L. Elderling Cultuur en Opvoeding, 2008
A. van Keulen Van alles wat meenemen (opvoeden), 2002.
B. Letschert-Grabbe Dennis, de schrik van de school, 2008
H. Kaldenbach Machomannetjes, 2011

Eer en eerwraak

E. Gezik Eer, identiteit en moord, 2002
R. Ermers e.a. Werkboek Eer gerelateerd Geweld, 2010
R. van der Zee Een meisje voor dag en nacht. Marokkaanse die afreken met haar jeugd, 2010

Gezondheidszorg

C. Seeleman e.a. Een arts van de wereld, entnische diversiteit in de medische praktijk, 2005
Kitlyn Tjin A Djie e.a. Beschermjassen, transculturele hulp aan families, 2010

Fictie / reisverhalen

Khaled Hosseini De vliegeraar & Duizend schitterende zonnen (Afghanistan), 2006
Ryszard Kapuscinsky Ebbenhout. (Afrika), 2001.
Anil Ramdas Zonder liefde valt best te leven (India), 2004.

Mensenhandel

H. Werson De fatale fuik. Verhalen van expert mensenhandel, 2012

Radicalisering

P. Pouw Salaam. Een jaar onder orhtodoxe moslim, 2008
K. Roex Leven als de profeet in Nederland. Over de salafi-beweging en democratie, 2013
R. v. Reybrouck en T. d'Ansembourg Vrede kun je leren, 2017
D. Weggemans, en B. de Graaf, B.A. Na de vrijlating, 2015

Mail aanvullingen/opmerkingen: info@peervis.net

Ontwikkeling inhoud

De deskundigheid in deze reader is mede gebaseerd op kennis van: Hala Humida, Suyhen de Rijk, Maria Koleva, Amar el Ajjouri, Rob Ermers, Hayat Chidi en Gloria Keukens.

